

JADID ADABIYOTINING MILLIY UYG‘ONISHDAGI O‘RNI

Murodova Xosiyat Baxtiyorovna

*Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri Axborot texnologiyalari va menejment universiteti
Filologiya(o‘zbek tili va adabiyoti)1- kurs 34 – guruh*

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:04.06.2026

Revised: 05.06.2026

Accepted:06.06.2026

KALIT SO‘ZLAR:

*Jadid adabiyoti,
jadidchilik, milliy
uyg‘onish,
ma‘rifatparvarlik, milliy
ong, Mahmudxo‘ja
Behbudiy, Abdulla
Avloniy, Abdurauf
Fitrat, Cho‘lpon,
Abdulla Qodiriy,
“Padarkush”, “O‘tkan
kunlar”, jadid matbuoti,
jadid teatri, milliy
o‘zlik, vatanparvarlik,
ozodlik g‘oyalari, Yangi
O‘zbekiston
strategiyasi.*

Ushbu maqolamda jadid adabiyotining o‘zbek milliy uyg‘onish jarayonidagi o‘rni tarixiy-adabiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan jadidchilik harakatining asosiy maqsadi xalqni jaholat va mustamlakachilik ta‘siridan qutqarish, ilm-ma‘rifat orqali milliy ongni uyg‘otishdan iborat bo‘lgani yoritiladi. Maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Cho‘lpon va Abdulla Qodiriy kabi jadid adiblarining ijodida ma‘rifatparvarlik, ozodlik, milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik hamda erkin fikrlash g‘oyalari badiiy jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, jadid matbuoti va teatrining xalq tafakkurini shakllantirishdagi ahamiyati, xususan, “Padarkush” dramasi hamda “O‘tkan kunlar” romani misolida milliy uyg‘onish g‘oyalarining badiiy ifodasi ochib berilgan. Jadid adabiyotining xalqchil uslubi, ijtimoiy tanqid ruhidagi mazmuni va bugungi Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi bilan uyg‘un jihatlari ilmiy asosda yoritilgan.

Kirish

Bugungi globallashuv va tezkor axborot almashinuvi davrida milliy o'zlikni anglash, ma'naviy qadriyatlarni asrab-avaylash hamda tarixiy merosni chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan qaraganda, jadid adabiyoti o'zbek xalqining milliy uyg'onish tarixida alohida o'rin egallagan muhim ma'naviy hodisalardan biri hisoblanadi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati xalqni jaholat, qoloqlik va mustamlakachilik zulmidan qutqarish, ilm-fan va ma'rifat orqali taraqqiyot sari yetaklashni o'z oldiga asosiy maqsad qilib qo'ydi.

Avvalo, jadid adabiyoti o'zining g'oyaviy yo'nalishi bilan milliy ong va tafakkurning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Chunki jadid adiblari adabiyotni shunchaki badiiy ijod namunasi sifatida emas, balki xalqni uyg'otuvchi, jamiyatni yangilovchi kuch sifatida baholadilar. Xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon va Abdulla Qodiriy kabi ijodkorlar o'z asarlarida ma'rifatparvarlik, ozodlik, milliy o'zlikni anglash va vatanparvarlik g'oyalarini ilgari surdilar. Shuningdek, jadid adabiyoti yangi usul maktablari, milliy matbuot va teatr san'ati bilan chambarchas bog'liq holda rivojlandi. Jadid matbuoti xalqni dunyoviy bilimlarga da'vat etgan bo'lsa, teatr sahnalari orqali jamiyatdagi ijtimoiy muammolar ochib berildi. Ayniqsa, Behbudiyning "Padarkush" dramasi hamda Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani milliy uyg'onish g'oyalarining yorqin badiiy ifodasi sifatida alohida ahamiyatga ega bo'ldi.

Bundan tashqari, jadid adabiyoti xalqchil uslubi, sodda va ravon tili bilan keng omma qalbidan joy oldi. Jadid adiblari xalqning dardi, orzu-intilishlari va kelajak haqidagi umidlarini badiiy asarlar orqali ifoda etdilar. Natijada ushbu adabiyot xalq tafakkurining yangilanishiga hamda milliy uyg'onish jarayonining kuchayishiga xizmat qildi. Demak, jadid adabiyotini o'rganish nafaqat adabiy jarayonni anglash, balki o'zbek xalqining milliy uyg'onish tarixini, ma'naviy taraqqiyot bosqichlarini va erkinlik g'oyalarining shakllanishini tadqiq etishda ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada jadid adabiyotining milliy uyg'onishdagi o'rni, uning asosiy g'oyaviy yo'nalishlari hamda jadid adiblarining ijodiy merosi tarixiy-adabiy tahlil asosida yoritiladi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston hududida yuz bergan murakkab siyosiy va ijtimoiy jarayonlar xalq hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Chor Rossiyasi mustamlakachilik siyosati tufayli mahalliy xalqning siyosiy erkinligi, iqtisodiy taraqqiyoti va ma'naviy rivojlanishi cheklanib qoldi. Eski maktab va madrasalardagi ta'lim tizimi zamon talablariga javob bermay qo'ydi, xalq orasida savodsizlik va jaholat kuchaydi. Ana shunday tarixiy vaziyatda jadidchilik harakati vujudga keldi. Jadidlar millat taraqqiyotining asosiy yo'li ilm-

fan, ma’rifat va zamonaviy tafakkur ekanligini chuqur anglab yetdilar. Shu sababli ular yangi usul maktablarini tashkil etish, matbuotni rivojlantirish, teatr san’atini shakllantirish va adabiyot orqali xalq ongini uyg‘otishga harakat qildilar. Jadid adabiyoti ana shu ma’rifatparvarlik harakatining badiiy ifodasiga aylandi. Bu adabiyot xalqni jaholatdan chiqarish, milliy o‘zlikni anglash va ozodlikka erishishga undovchi kuch sifatida shakllandi.

Jadid adabiyoti avvalgi an’anaviy adabiyotdan o‘zining mazmuni va g‘oyaviy yo‘nalishi bilan keskin farq qildi. Mumtoz adabiyotda ko‘proq ishq-muhabbat, falsafiy qarashlar va tasavvufiy g‘oyalar yetakchi bo‘lgan bo‘lsa, jadid adabiyotida xalq hayoti, millat taqdiri, taraqqiyot, ma’rifat va erkinlik masalalari asosiy mavzuga aylandi. Jadid adiblari adabiyotni oddiy badiiy ijod emas, balki xalqni uyg‘otuvchi va jamiyatni yangilovchi vosita deb bildilar. Shu sababli ular o‘z asarlarida xalqni ilm olishga, dunyoqarashni kengaytirishga va milliy birlikka chaqirdilar. Masalan, Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z maqolalarida “millatni qutqaradigan yagona kuch ilm va ma’rifatdir” degan g‘oyani ilgari suradi. U xalqning taraqqiyoti uchun zamonaviy bilimlarni egallash, chet tillarini o‘rganish va dunyo tajribasidan foydalanish zarurligini ta’kidlaydi. Jadid adabiyotining eng muhim yo‘nalishlaridan biri ma’rifatparvarlik edi. Jadidlar xalqning qoloq holda yashashining asosiy sababini savodsizlik va jaholat bilan bog‘ladilar. Shu sababli ular yangi usul maktablarini tashkil etishga alohida e’tibor qaratdilar. Bu maktablarda bolalarga diniy bilimlar bilan bir qatorda geografiya, tarix, matematika, tabiiy fanlar va chet tillari ham o‘qitildi. Abdulla Avloniy ana shu ma’rifatparvarlik harakatining eng faol vakillaridan biri bo‘ldi. Uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari yosh avlodni ilm-ma’rifat, vatanparvarlik va odob-axloq ruhida tarbiyalashga xizmat qilgan muhim pedagogik asarlardan biri hisoblanadi. Asarda Avloniy “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat masalasidir” deb yozadi. Ushbu fikr orqali muallif tarbiyaning millat kelajagidagi o‘rnini juda ta’sirchan tarzda ifodalaydi. Avloniy ilmi va tarbiyali yoshlar millatning tayanchi ekanligini alohida ta’kidlaydi.

Jadid adabiyotining milliy uyg‘onishdagi o‘rni va asosiy yo‘nalishlari

Jadid adiblari	Asarlari	Asosiy g‘oyalari	Milliy uyg‘onishdagi o‘rni
Mahmudxo‘ja Behbudiy	“Padarkush”, “Oyna” jurnali maqolalari	Ma’rifatparvarlik, ilm-fan, milliy ong, tarbiya	O‘zbek dramaturgiyasiga asos soldi, teatr va matbuot orqali xalq ongini uyg‘otdi

Abdulla Avloniy	“Turkiy guliston yoxud axloq”	Axloq, tarbiya, vatanparvarlik, ilm-ma’rifat	Yoshlarni ma’naviy barkamollik va zamonaviy tafakkur ruhida tarbiyaladi
Abdurauf Fitrat	“Munozara”, “Sayyohi hindi”	Erk, tafakkur yangilanishi, taraqqiyot, milliy o’zlik	Jadidchilik mafkurasini nazariy jihatdan rivojlantirdi
Cho’lpon	“Buloqlar”, she’rlari	Ozodlik, erk, millat taqdiri, inson erki	Milliy uyg’onish g’oyalari she’riyat orqali xalq qalbiga singdirdi
Abdulla Qodiriy	“O’tkan kunlar”	Milliy tarix, taraqqiyot, ijtimoiy tanqid	Tarixiy roman orqali milliy ong va ma’naviyatni yuksaltirdi
Jadid matbuoti	“Sadoi Turkiston”, “Sadoi Farg’ona”, “Samarqand”	Ma’rifat, zamonaviy bilimlar, ijtimoiy tanqid	Xalqni ilm-fan va taraqqiyotga da’vat etdi
Jadid teatri	“Padarkush” va boshqa dramalar	Tarbiya, jaholatni tanqid qilish, uyg’onish	Teatr orqali xalq ongini shakllantirdi va ma’naviy uyg’onishni kuchaytirdi

Shuningdek, jadid adabiyoti xalqni milliy o’zlikni anglashga va vatanparvarlik ruhida yashashga da’vat etdi. Jadidlar xalqni o’z tarixini, tilini va milliy qadriyatlarini qadrlashga undadilar. Ayniqsa, Abdurauf Fitrat ijodida milliy uyg’onish g’oyalari chuqur aks etgan. Fitrat “Munozara” asarida Buxoro amirligidagi qoloqlik, savodsizlik va eskicha tafakkurni keskin tanqid qiladi. Asarda eski va yangi dunyoqarash o’rtasidagi qarama-qarshilik badiiy dialoglar orqali ko’rsatib beriladi. Muallif xalqni yangicha fikrlashga va taraqqiyot sari intilishga undaydi. “Sayyohi hindi” asarida esa Fitrat Turkiston xalqining og’ir ahvolini hind sayyohi nigohi orqali tasvirlaydi. Bu usul orqali muallif jamiyatdagi kamchiliklarni yanada aniqroq ochib beradi. Fitratning fikricha, millatning taraqqiyoti avvalo inson tafakkurining o’zgarishiga bog’liq. Jadid adabiyotida erk va ozodlik masalasi ham muhim o’rin egalladi. Cho’lpon ijodi buning yorqin misoli hisoblanadi. Shoirning she’rlarida milliy ozodlik, inson erki va mustaqillik g’oyalari chuqur badiiy ifoda topgan. Uning “Buloqlar” to’plamidagi

she'rlar xalq qalbidagi ozodlik orzularini ifoda etadi. Masalan, Cho'lpon "Ko'ngil" she'rida inson qalbining erkinlikka bo'lgan intilishini juda ta'sirchan tasvirlaydi. Shoirning "Uyg'onish" ruhidagi she'rlari xalqni milliy g'urur va mustaqillik uchun kurashga chorlaydi. Cho'lpon ijodining o'ziga xos jihati shundaki, unda shaxs erkinligi va millat erkinligi bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda talqin qilinadi.

Abdulla Qodiriyning ijodi ham jadid adabiyotining milliy uyg'onishdagi o'rnini yaqqol namoyon etadi. Uning "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyotidagi birinchi yirik tarixiy roman sifatida katta ahamiyatga ega. Asarda XIX asr Turkiston hayoti, xalqning urf-odatlarini, ijtimoiy munosabatlari va siyosiy vaziyat badiiy jihatdan tasvirlangan. Qodiriy o'tmish voqealarini tasvirlash orqali xalqni tarixdan saboq olishga chaqiradi. Otabek obrazi yangicha fikrlovchi, taraqqiyotga intiluvchi va millat manfaatini o'ylovchi inson sifatida gavdalantirilgan. Kumush obrazi esa o'zbek ayollarining ma'naviy go'zalligi va sadoqatini ifoda etadi. Muallif asar orqali eski urf-odatlar, jaholat va ichki nizolarning millat taraqqiyotiga zarar yetkazishini ko'rsatadi. Jadid adabiyotining rivojlanishida milliy matbuot muhim o'rin tutdi. Jadidlar gazeta va jurnallarni xalqni uyg'otuvchi ma'naviy qurol sifatida baholadilar. Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan nashr etilgan "Samarqand" gazetasi va "Oyna" jurnali xalq orasida katta shuhrat qozondi. Ushbu nashrlarda ma'rifat, taraqqiyot, ayollar ta'limi, milliy birlik va dunyoviy ilmlar haqida maqolalar chop etildi. "Oyna" jurnalida xalq orasidagi xurofot, dabdabali to'ylar, savodsizlik va bekorchilik keskin tanqid qilindi. Behbudiy xalqning kelajagi uchun kamida to'rt tilni bilish zarurligini ta'kidlagan edi. Bu qarash o'sha davr uchun nihoyatda ilg'or fikr hisoblangan.

Jadidlar o'z g'oyalarini keng xalq ommasiga yetkazishda teatr san'atidan ham unumli foydalandilar. Ular teatrni "ibratxona" deb atab, uni xalq ongini o'zgartiruvchi kuch sifatida baholadilar. Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" dramasi o'zbek dramaturgiyasining ilk namunalaridan biri sifatida tarixda muhim o'rin egallaydi. Asarda ilm-fanga bepisandlik va noto'g'ri tarbiyaning fojeali oqibatlarini tasvirlangan. Toshmurod obrazi ma'rifatsizlik sabab jinoyat yo'lga kirib qolgan yosh avlod timsoli sifatida ko'rsatiladi. Drama sahnaga qo'yilgach, xalq orasida katta qiziqish uyg'otdi va yangi usul maktablariga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirdi. Shu tariqa teatr xalqni ma'naviy uyg'otuvchi qudratli vositaga aylandi.

Jadid adabiyotining yana bir muhim jihati uning xalqchil uslubida namoyon bo'ladi. Jadid adiblari murakkab va tushunarsiz uslubdan voz kechib, xalq tiliga yaqin ravon va sodda uslubni tanladilar. Bu esa adabiyotning keng ommaga yetib borishini ta'minladi. Jadid asarlarida nasihat, dialog, savol-javob va publitsistik ruh kuchli bo'lib, ular kitobxonni fikrlashga undaydi. Shu sababli jadid adabiyoti nafaqat badiiy, balki tarbiyaviy va ma'rifiy

ahamiyatga ham ega bo'ldi. Umuman olganda, jadid adabiyoti o'zbek xalqining milliy uyg'onishida muhim ma'naviy kuch vazifasini bajardi. Jadid adiblari o'z asarlari orqali xalqni ma'rifatga, erkin fikrlashga, milliy o'zlikni anglashga va taraqqiyot sari intilishga chaqirdilar. Ularning boy adabiy merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, yosh avlodni vatanparvarlik, ma'naviyat va milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, jadid adabiyoti o'zbek xalqining milliy uyg'onish tarixida muhim ma'naviy va madaniy hodisa sifatida alohida o'rin egallaydi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati xalqni jaholat, qoloqlik va mustamlakachilik zulmidan qutqarishni o'z oldiga asosiy maqsad qilib qo'ydi. Jadid adiblari millat taraqqiyoti ilm-fan, ma'rifat va zamonaviy tafakkur bilan chambarchas bog'liq ekanligini chuqur anglab yetdilar. Shu sababli ular adabiyot, matbuot, teatr va ta'lim orqali xalq ongini uyg'otishga harakat qildilar.

Avvalo, jadid adabiyoti o'zining ma'rifatparvarlik ruhidagi g'oyalari bilan xalq tafakkurining yangilanishiga xizmat qildi. Jadidlar ilm-ma'rifatni millatni qutqaruvchi eng muhim vosita deb bildilar. Ular yangi usul maktablarini tashkil etib, zamonaviy ta'limni rivojlantirishga katta e'tibor qaratdilar. Abdulla Avloniy o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asari orqali yosh avlodni vatanparvarlik, odob-axloq va ilm-ma'rifat ruhida tarbiyalashga da'vat etdi. Adibning tarbiya haqidagi qarashlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Shuningdek, jadid adabiyoti xalqni milliy o'zlikni anglashga va erkin fikrlashga undadi. Abdurauf Fitrat o'z asarlarida tafakkur erkinligi va ma'naviy uyg'onish masalalarini keng yoritdi. Uning "Munozara" va "Sayyohi hindi" asarlarida eski qarashlar, jaholat va qoloqlik tanqid qilinib, xalq taraqqiyot sari intilishga chaqiriladi. Fitrat millat ravnaqi avvalo inson tafakkurining o'zgarishiga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, Cho'lpon ijodida milliy ozodlik, erk va inson qadr-qimmatini g'oyalari yuksak badiiy mahorat bilan ifodalangan. Shoirning she'rlari xalq qalbidagi ozodlik orzularini uyg'otdi va milliy g'ururni mustahkamladi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani esa o'zbek xalqining tarixiy hayoti, ma'naviy qadriyatlari va milliy ongini yoritib bergan yirik badiiy asar sifatida jadid adabiyotining taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etdi. Muallif tarixiy voqealarni tasvirlash orqali xalqni o'z o'tmishidan saboq olishga undadi. Jadid matbuoti va teatrining rivojlanishi ham milliy uyg'onish jarayonida katta rol o'ynadi. "Samarqand", "Sadoi Turkiston", "Sadoi Farg'ona" gazetalar hamda "Oyna" jurnali xalqni ma'rifat va taraqqiyot sari chorlovchi muhim minbarlarga aylandi. Jadid teatri esa xalq ongiga bevosita ta'sir ko'rsatib, jamiyatdagi muammolarni sahna orqali yoritishga muvaffaq bo'ldi.

Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" dramasi ilm-fanga bepisandlik va noto'g'ri tarbiyaning fojeali oqibatlarini ochib berib, xalqni hushyorlikka va ma'rifatga da'vat etdi.

Jadid adabiyotining yana bir muhim jihati uning xalqchil va sodda uslubida namoyon bo'ladi. Jadid adiblari murakkab va tushunarsiz iboralardan voz kechib, xalq tiliga yaqin ravon uslubni tanladilar. Natijada adabiyot keng ommaga yetib bordi va xalq qalbidan mustahkam o'rin egalladi. Jadid asarlarida kuchli ijtimoiy tanqid, ma'rifiy g'oyalar va milliy uyg'onish ruhi yetakchi o'rin tutadi. Umuman olganda, jadid adabiyoti o'zbek milliy uyg'onish harakatining badiiy ifodasi va ma'naviy tayanchi sifatida tarixda muhim iz qoldirdi. Jadid adiblari xalqni ma'rifatga, erkin fikrlashga, milliy birlik va taraqqiyot sari intilishga chorladilar. Ularning boy adabiy merosi bugungi kunda ham yosh avlodni vatanparvarlik, ma'naviyat va milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda. Shu sababli jadid adabiyotini chuqur o'rganish va uning g'oyalarini keng targ'ib qilish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 1992.
2. Behbudiy M. Padarkush. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
3. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 2000.
4. Fitrat A. Munozara. – Toshkent: Sharq, 1998.
5. Fitrat A. Sayyohi hindi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
6. Cho'lpon A. Buloqlar. – Toshkent: Yozuvchi, 1991.
7. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1983.
8. Haqqul I. Jadidchilik va ma'naviyat masalalari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
9. Sharafiddinov O. Cho'lponni anglash. – Toshkent: Yozuvchi, 1994.
10. Yo'ldoshev Q. Jadidchilik: kecha va bugun. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
11. Rajabov A. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
12. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
13. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
14. Mahmudov N. Jadid adabiyoti va milliy tafakkur. – Toshkent: Fan, 2015.
15. Rasulov A. O'zbek jadid adabiyoti tarixi. – Toshkent: Sharq, 2012.